

4. Голубович А.Д., Ситнин А.В., Хенкин Б.Л. Управление банком: организационные структуры, персонал и внутренние коммуникации. — М.: Менатен-Информ, 1992. — 200 с.

5. Дзяблюк О.В. Комерційні банки в умовах переходу до ринкових відносин. — Тернопіль, 1996. — 140 с.

6. Иванов В.В. Как надежно и выгодно вкладывать деньги в коммерческом банке. Надежность банка, финансовые инструменты: вексель, депозит, ГКО. Прибыльность вложения (Рекомендации клиентам). — М.: ИНФРА-М, 1996. — 416 с.

7. Иванов Л.Н. Оценка надежности коммерческих банков // Бухгалтерский учет. — 1994. — №9. — С.21.

8. Котлер Ф. Основы маркетинга: Пер. с англ. / Общ. ред. и вступ. ст. Е.М. Пеньковой. — М.: Прогресс, 1990. — 736 с.

9. Кочетков В.Н. Анализ банковской деятельности: теоретико-прикладной аспект: Монография. — К.: МАУП, 1999. — 192 с.

10. Липис А., Маршал Т., Линкер Я. Электронная система денежных расчетов: Пер. с англ. — М.: Финансы и статистика, 1988. — 269 с.

11. Панова Г.С. Анализ финансового состояния коммерческого банка. — М.: Финансы и статистика, 1996. — 272 с.

12. Проскурин А.М. О структуре банковского капитала и оценке его эффективности // Деньги и кредит. — 1996. — №10. — С.50—54.

М. Д. АЛЕКСЕЄНКО, канд. екон. наук

ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ БАНКАМИ РЕЗЕРВІВ ПІД КРЕДИТНІ РИЗИКИ

Формування резервів для відшкодування можливих утрат за кредитними операціями комерційних банків є одним з визнаних та ефективних методів зниження кредитного ризику. Сутність цього ризику полягає в несплаті позичальником у визначений строк основного боргу та процентів за кредитами, наданими кредитором.

Резервування як метод зниження кредитного ризику базується на принципах міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та звітності, зокрема на принципі обачливості (обережності). Цей принцип передбачає, що активи й пасиви мають бути оцінені та відображені в обліку розумно, з достатньою мірою обережності. За даним принципом доходи обліковуються, коли можливість їх отримання стає цілком очевидною, а витрати та збитки — коли їх здійснення є ймовірною, можливою подією. Принцип обачливості дає змогу уникнути завищення оцінки активів і доходів, а та-

кож недооцінки зобов'язань і витрат. Передбачені потенційні збитки мають бути відображені в результатах звітного періоду, а не переноситися на наступні. Реалізація цього принципу потребує ведення банками спеціальних рахунків сумнівних активів, резервів під знецінювання активів та можливих утрат за сумнівними активами, резервів під ризику та платежі [1, с.4].

Створення комерційними банками резервів під кредитні ризики було запроваджено постановою Правління Національного банку України №167 від 30 червня 1995 р. «Про порядок формування і розміри страхового фонду комерційних банків». У подальшому Національний банк України постійно вдосконалював механізм формування і використання зазначеного резерву, вносячи зміни, які стосуються складу кредитних операцій, джерел фінансування, методики класифікації кредитів, оцінки кредитного ризику, застави, обліку створених резервів, механізму списання безнадійної заборгованості тощо. Це було зумовлено різними чинниками, зокрема, удосконаленням чинного законодавства, станом економіки країни та кредитної системи, вимогами міжнародних фінансових організацій, переходом банківської системи на міжнародні стандарти бухгалтерського обліку та звітності. Чинне нині «Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків» затверджено постановою Правління Національного банку України №279 від 6 липня 2000 р. У ньому передбачені нововведення, які жорсткіше впливатимуть на кредитну діяльність комерційних банків. Зауважимо, що кожна нова редакція положення про створення резервів під кредитні ризики була спрямована не на просту зміну розмірів резерву (збільшити його чи зменшити), а на створення таких умов, щоб кредитна діяльність банків була обґрунтованішою, адекватною ситуації, яка складалася в економіці та банківській системі в той чи інший проміжок часу, сприяла захисту інтересів вкладників і кредиторів банків, підвищувала фінансову стійкість кожного з них окремо та банківської системи у цілому.

Покриття втрат за кредитними операціями банків може здійснюватися за рахунок:

- загального резерву, джерелом формування якого є чистий прибуток банку. Цей резерв використовується на покриття втрат не тільки за кредитними ризиками, а й інших видів непередбачених ризиків у банківській діяльності;
- резерву для відшкодування можливих утрат за кредитними операціями, який є одним із спеціальних резервів, що створю-

ються банками для відшкодування можливих збитків за різними видами активів. Нині комерційні банки формують резерв на покриття стандартної заборгованості за кредитами і резерв на покриття нестандартної заборгованості.

Окремі положення порядку формування та використання спеціального резерву для покриття кредитного ризику викликають зауваження, потребують доопрацювання та подальшого вдосконалення.

Актуальним залишається питання щодо складу видів активних операцій, на які нараховуються резерви. Вони постійно розширювалися і до них відтепер належать також операції з векселями, з наданими поручительствами (гарантіями) та авалями, факторинг, фінансовий лізинг, зобов'язання з кредитування, міжбанківські депозити. Зокрема, викликає зауваження порядок резервування коштів на кореспондентських рахунках, які відкриті в інших банках. Резервування за ностро-рахунками здійснюється з урахуванням ризику країни, причому за коштами, розміщеними в банках (резидентах і нерезидентах), які визнані банкрутами або ліквідуються, або які зареєстровані в офшорних зонах, резервування здійснюється на всю суму цих коштів. Таким чином Національний банк України, зокрема, орієнтує вітчизняні банки співробітничати тільки з першокласними банками економічно розвинутих країн. Для визначення ризику країни використовується встановлений міжнародними рейтинговими агентствами рейтинг, який підтверджено в бюлетені однієї з провідних світових рейтингових компаній. Документи Національного банку України дають назву трьох компаній — Fitch IBCA, Moody's, Standard and Poors. Слід ураховувати думку окремих банкірів, що рейтингові агентства не безгрішні та не всезнаючі, їх складно назвати неупередженими суддями, коли йдеться про суверенні рейтинги [2, с.74].

Жорсткішою стала оцінка Національним банком України бланкових міжбанківських кредитів. Короткострокові міжбанківські кредити, як правило, надаються банками один одному без забезпечення. Раніше за умови додержання банком-контрагентом установлених Національним банком України обов'язкових економічних нормативів наданий міжбанківський кредит переважно класифікувався як «стандартний» або «під контролем». Тепер до «стандартної» категорії міжбанківський кредит можна віднести лише за умови, що значення нормативів платоспроможності і достатності капіталу становлять відповідно не менше ніж 15% та 8%. Щоб міжбанківський кредит віднести до категорії «під конт-

ролем», зазначені нормативи мають становити відповідно не менше ніж 10% та 6%. З прийняттям нової редакції Закону України «Про банки і банківську діяльність» вимоги до адекватності капіталу диференційовані залежно від строку функціонування банку: протягом першого року операційної діяльності він має становити не менше 15%, протягом другого — не менше 12%, а починаючи з третього — не менше 8%. Склалася ситуація, коли новоствореному банку простіше, ніж тому, що функціонує понад два роки, одержати міжбанківський кредит, оскільки банк-кредитор з самого початку класифікуватиме його як «стандартний» за цією ознакою. Такими вимогами НБУ ніби стимулює працювати із запасом міцності, що не завжди доцільно з погляду ефективної (прибуткової) діяльності банку, а також реально віддзеркалює дійсний фінансовий стан конкретного банку. Це може вплинути на зменшення кола потенційних контрагентів на ринку міжбанківських ресурсів, зокрема, через небажання здійснювати додаткові відрахування до резерву. У свою чергу, це може призвести до зниження обсягів операцій на міжбанківському ринку ресурсів, підвищення рівня процентних ставок на ньому та для кінцевих позичальників. Наголосимо, що здійснюючи операції на міжбанківському ринку ресурсів, банки повинні дотримуватись інших обмежень, установлених НБУ. Ідеться про нормативи максимального розміру наданих чи отриманих міжбанківських позик, критеріальні значення яких дозволяють банку запозичувати кредитів у 1,5 раза більше, ніж надавати їх. Це фактично означає підтримку рівня платоспроможності банку, оскільки дає йому змогу в разі необхідності оперативного запозичити кошти для виконання своїх зобов'язань перед клієнтами та іншими кредиторами. Отже, з одного боку, НБУ обмежує практику надання міжбанківських кредитів, встановлюючи підвищені вимоги до показників платоспроможності та достатності капіталу, а з іншого — стимулює одержання міжбанківських кредитів, дозволяючи банкам одержувати їх більше, ніж надавати. Слід урахувати, що міжбанківський кредит — один з найдорожчих банківських ресурсів, у значній мірі залежить від кон'юнктури грошового ринку, на котрий істотно впливають не лише економічні, а й політичні та інші чинники. Тісні зв'язки між омерційними банками можуть призвести до негативних наслідків, оскільки неспроможність одного банку повернути отримані міжбанківські кредити може спричинити неплатоспроможність банків-контрагентів. Треба враховувати залежність деяких банків від міжбанківських кредитів як джерела формування своїх ресурсів. Якщо банки-

кредитори внаслідок різних причин, зокрема внаслідок неплатоспроможності, припинять надання міжбанківських кредитів, то і в залежних від них банках-позичальниках можуть виникнути фінансові проблеми. Відтак значна ресурсна взаємозалежність банків може негативно позначатися на фінансовій стійкості банківської системи. Про це свідчить і практика України, коли в її банківській системі (у 1994 р.) склалася кризова ситуація, однією з причин якої було неповернення окремими банками міжбанківських кредитів. Тому нині НБУ та комерційні банки обережніше підходять до вирішення питань про видачу та отримання міжбанківських кредитів. У зв'язку з вищевикладеним доцільним було б, по-перше, урівняти критеріальні рівні нормативів максимального розміру наданих міжбанківських позик та максимального розміру отриманих міжбанківських позик, встановивши їх на одному рівні — 200%. По-друге, слід пов'язувати надання міжбанківських кредитів не з підвищеними вимогами до рівня окремих економічних нормативів, а з дотриманням банками-позичальниками їх установлених нормативних значень.

Інше зауваження пов'язане зі створенням резерву на всю суму нарахованих за кредитними операціями доходів, що прострочені на строк понад 30 днів. Така заборгованість належить до нестандартної категорії кредитів. Уведення цієї норми має під собою логічну основу, оскільки кредитор повинен мати джерело списання нарахованих, але реально не одержаних доходів. Однак чинним порядком передбачено сформований резерв використовувати лише для покриття збитків, завданих непогашеною позичальниками заборгованістю за кредитними операціями за основним боргом. Ідеться фактично про те, що резерв під прострочені нараховані проценти потрібно обов'язково створювати, але не зрозуміло як його використовувати. Тому доцільно чітко визначити порядок використання резерву під нараховані та прострочені понад 30 днів проценти.

Потребує доопрацювання положення про формування резерву під невикористані кошти кредитних ліній, відкритих банками своїм клієнтам. Зобов'язання з кредитування мають бути підтверджені договором і безвідкличні. Фактично умовою створення резерву під такі зобов'язання банку є їх безвідкличність. Кошти клієнтом ще не отримані, а банк повинен під них уже формувати резерв. Тому окремі комерційні банки в кредитному договорі обумовлюють відкличність кредитних ліній. За своєю економічною сутністю кредитна лінія не є безумовним зобов'язанням, банк та контрагент можуть відмовитися від виконання раніше

укладеної угоди, передбачивши в ній відповідні для цього підстави. Наголосимо на доцільності законодавчого врегулювання визначення поняття та класифікації видів кредитної лінії. Відзначимо, що відкриття банком кредитних ліній впливає також на фактичні значення економічних нормативів, що регулюють кредитну діяльність комерційних банків, а за інших рівних умов — на підвищення для позичальника рівня платності за кредит.

Жорсткішими стали вимоги до визначення групи кредитних операцій за таким критерієм, як стан обслуговування позичальником боргу за ними. Зокрема, обслуговування боргу вважається «добрим» (самий високий показник), якщо заборгованість за кредитом та проценти (комісії та інші платежі з обслуговування боргу) за ним сплачуються в установлені строки або з максимальною затримкою до семи календарних днів. Раніше до цієї групи входили кредити, пролонговані один раз на строк не більше 90 днів. Подібні зміни відбулися стосовно груп «слабка» і «незадовільна».

До переліку обов'язкових критеріїв класифікації кредитних операцій був включений рівень їх забезпеченості, який раніше мав для банків добровільний характер. Рівень забезпечення впливає на клас позичальника: якщо він не відповідає умовам визначеного класу, то позичальник відноситься на клас нижче, а якщо забезпечення є першокласним (ознаки першокласності визначені Національним банком України), то клас позичальника дозволяється підвищити. Забезпеченість кредиту враховується і при розрахунку розміру резерву. Для цього загальна заборгованість за кредитними операціями, класифікована за ступенями ризику, зменшується на вартість прийнятого забезпечення. Загальною вимогою до забезпечення є перевищення його ринкової вартості порівняно із сумою основного боргу і процентів за ним з урахуванням можливих витрат на реалізацію застави в разі невиконання позичальником своїх зобов'язань. Фактично йдеться про ліквідаційну вартість об'єкта застави, яка завжди менша, ніж його ринкова вартість. Тому базою для розрахунку розміру кредиту та резерву має бути ліквідаційна вартість. Зауважимо, що нормативно встановлених методик визначення ринкової та ліквідаційної вартості об'єкта застави немає. Питання це складне, у ряді випадків комерційні банки розробляють власні положення, що регулюють визначення вартості об'єкта застави. Для цього необхідно мати висококваліфікованих та досвідчених фахівців, оскільки в кожному конкретному випадку визначення заставної вартості об'єкта застави потребує індивідуального підходу, щоб урахувати всі важливі чинники, які впливають на її розмір. Потребує вирі-

шення питання про доступ експертів-оцінювачів до достовірних вихідних даних, необхідних для оцінювання об'єкта застави. При цьому слід урахувувати кон'юнктуру ринку, економічну ситуацію в країні тощо. Зазначене також безпосередньо впливатиме на вартість банківських послуг та розмір відсоткової ставки за кредит.

Отже, визначення вартості прийнятого при розрахунку резерву забезпечення в основному спирається на експертні оцінки, які великою мірою залежать від суб'єктивних чинників, а тому не можуть дати повністю об'єктивної оцінки чистого кредитного ризику: він може бути як надмірно завищеним, так і надмірно заниженим. Доцільним, на наш погляд, виглядає узагальнення досвіду визначення комерційними банками вартості об'єкта застави та розроблення Національним банком України відповідних рекомендацій. Це сприятиме економічно обґрунтованішому визначенню банками розміру чистого кредитного ризику, зменшенню впливу суб'єктивних чинників та величини банківських витрат, пов'язаних з оцінюванням об'єкта застави, достовірнішій оцінці кредитного ризику.

Визначення розміру резерву під кредитні ризики значною мірою залежить від оцінки загального фінансового стану позичальника. Помилка у цій оцінці може істотно вплинути на фінансову стійкість банку. На практиці оцінка фінансового стану позичальника встановлюється кожним банком самостійно з урахуванням вимог Національного банку України. Класифікація одного й того ж кредитоодержувача в різних банках може значно відрізнятись. Чинне положення про порядок формування резервів під кредитні ризики детально регламентує ознаки класифікації кредитоодержувачів за класами в розрізі їх видів — фізична або юридична особа, виокремлюючи банки-позичальники. Банки при визначенні фінансового стану позичальника повинні враховувати як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники. Зазначені чинники характеризуються показниками, основні з яких чітко визначені Національним банком України та мають застосовуватися кожним комерційним банком у своїй практичній діяльності.

Застосування на практиці економічних показників у ряді випадків пов'язано з низкою проблем. З огляду на складні економічні умови, недоліки податкового законодавства, стан розрахунків між контрагентами тощо надзвичайно важко прогнозувати зміни платоспроможності позичальника. Слід урахувувати, що бажання керівництва окремих банків поліпшити враження кредиторів та наглядових органів про якість кредитного портфеля і фінансовий стан банку спричиняється до суб'єктивних оцінок показників по-

зичальника. Самостійно розроблені банками критерії оцінювання позичальників часто завищують їхній клас, що призводить до викривлення реального фінансового стану позичальника та зменшення суми розрахункового резерву під кредитні ризики.

Отже, в діючій практиці розрахунок резервів базується, головним чином, на оцінці фінансового стану позичальника, передусім на основі коефіцієнтного аналізу. Коефіцієнти є важливими, однак не завжди адекватними індикаторами фінансового стану позичальника.

Банком як критерій класифікації кредитів враховується стан обслуговування позичальником кредитної заборгованості та забезпеченість кредиту, однак не береться до уваги такий важливий аспект, як оцінка ефективності угоди, що кредитується, або інвестиційного проекту. Такий підхід, на наш погляд, виправданий переважно при короткостроковому кредитуванні, однак є однобоким при середньостроковому і довгостроковому кредитуванні. Тому при розрахунку розміру резерву слід ураховувати кредитоспроможність, а не платоспроможність позичальника. Остання є лише одним з аспектів кредитоспроможності позичальника. Важливим місцем у кредитоспроможності має бути оцінка грошових потоків позичальника та можливостей його генерувати ці потоки, які є первинним джерелом погашення кредиту і процентів.

Важливим залишається питання щодо джерел формування резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків. Створення резервів здійснюється банками самостійно в розмірі, достатньому для покриття ризиків неповернення основного боргу за кредитами. Діючий порядок передбачає щомісячне формування резервів у повному обсязі за групами ризику відповідно до сум фактичної кредитної заборгованості за станом на перше число місяця, наступного за звітним.

У фінансовому обліку спеціальний резерв під кредитні ризики обліковується на контрактивних рахунках, що виключаються з балансової суми кредитного портфеля та із балансового власного капіталу банку (шляхом віднесення відрахувань у резерв на валові витрати).

Податковий облік спеціального резерву під кредитні ризики регулюється Законом України «Про оподаткування прибутку підприємств». Ним передбачено, що розмір страхового резерву, що створюється за рахунок валових витрат, не може перевищувати до 31 грудня 2001 р. — 30%, а починаючи з 1 січня 2002 р. — 20% сукупної заборгованості за кредитами, гарантіями, поруками на останній робочий день звітного податкового періоду. Фактично це

означає, що існує два джерела формування резерву під кредитні ризики: валові витрати та чистий прибуток комерційного банку.

Отже, витрати на формування спеціального резерву, віднесені на валові витрати банку, зменшують прибуток і відповідно базу оподаткування. Завдяки такому підходу банки дістають стимул для здійснення відрахувань та формування спеціального резерву в повному обсязі. Однак при цьому виникає загроза того, що комерційні банки будуть свідомо занижувати якість кредитного портфеля і завищувати розмір відрахувань до резерву, тобто зменшувати базу оподаткування або, як підкреслюють окремі економісти, ухилятися від сплати податків. Це основна причина, що стримує формування спеціального резерву в повному обсязі за рахунок прибутку до оподаткування, тобто валових витрат. Така позиція, на наш погляд, має істотні недоліки. По-перше, таким чином уникати сплати податків можливо лише протягом деякого періоду. У разі зменшення розрахункової величини спеціального резерву порівняно з попереднім звітним періодом унаслідок поліпшення якості кредитного портфеля або в разі повернення попередньо списаного проблемного кредиту надлишкова сума резерву або одержане відшкодування спрямовується на збільшення валових доходів. По-друге, завищення розміру спеціального резерву зменшує не лише податки, а й розмір чистого прибутку, за рахунок якого формуються фонди розвитку банку та здійснюються дивідендні виплати. Це, у свою чергу, негативно впливає на фінансовий стан банку та його імідж серед інших банків. По-третє, слід ураховувати наглядові функції Національного банку України за діяльністю комерційних банків. По-четверте, річні звіти комерційних банків мають бути підтверджені аудиторською фірмою.

Отже, доцільною є пропозиція формування спеціального резерву під кредитні ризики в повному обсязі за рахунок валових витрат банку. Наголосимо, що у світовій практиці формування резерву здійснюється за рахунок валових витрат, відтак комерційні банки здійснюють формування резерву навіть при їх збитковій діяльності.

Неврегульованим є питання щодо списання безнадійних кредитів. За такими кредитами комерційний банк формує резерв на всю суму боргу за кредитом, причому наявність забезпечення не враховується. Списання безнадійної кредитної заборгованості здійснюється за рахунок резерву під нестандартну заборгованість за рішенням правління банку. Зазначимо, що ознаки безнадійної заборгованості Законом України «Про оподаткування прибутку підприємств» визначені інші, ніж це передбачено положенням Національного банку України «Про порядок формування та ви-

користання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків». Отже, приймаючи рішення про списання безнадійних кредитів банки повинні враховувати положення зазначеного закону, оскільки податковими органами при перевірці банків беруться за основу його вимоги.

Резерви на можливі збитки за кредитними операціями впливають на регулятивний власний капітал банку. Загальні резерви, створені для відшкодування можливих непередбачених ризиків за рахунок прибутку після оподаткування або з прибутку до оподаткування, скоригованого на всі потенційні податкові зобов'язання, включаються до основного капіталу банку. По-іншому вирішене питання щодо включення до складу регулятивного власного капіталу спеціального резерву під можливі збитки за кредитами. До додаткового капіталу банку включається резерв під стандартну заборгованість та не включається під нестандартну заборгованість. Невключення до додаткового капіталу резерву під нестандартну заборгованість аргументується тим, що стан віднесених до нестандартних кредитів уже визначений як незадовільний з реальною ймовірністю їх втрати. Однак від того, що резерв під нестандартну заборгованість пов'язаний з проблемними кредитами, він не втрачає свого функціонального призначення — поглинати збитки від кредитної діяльності й захищати інтереси вкладників та інших кредиторів банку. Наголосимо, що цей резерв, вільний від претензій (крім кредитних), не включається до складу додаткового капіталу, тоді як включений до нього субординований борг може використовуватися для покриття збитків банку. Отже, доцільно переглянути роль резерву під кредитні ризики у формуванні власного капіталу. Закон України «Про банки і банківську діяльність» (ст.30) надає право Національному банку України визначати своєю постановою статті балансу банку для включення до додаткового капіталу, а також умови і порядок такого включення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сениц П., Ричаківська В., Алексеєнко М. Теоретичні аспекти реформування бухгалтерського обліку в банках // Вісник НБУ. — 1997. — №11. — С.3—9.
2. Шимкович В. «За» и «против» новых правил резервирования // Банковская практика за рубежом. — 1999. — №9. — С.73—77.